

*in normal school and classroom setting. Another difficulty is that the study of educational psychology in the second sense has rarely made contact with classroom practice.*

*E. Stones is concerned with the question of concept formation and stresses the importance of the teacher's function in ensuring that the child really has assimilated the ideas and not merely the words for the concepts. Some problems concerning the elaboration of a general theory of teaching are then examined with particular reference to possible methods of bridging the gap between research and implementation.*

**Key words:** *theory of training, practice of training, training psychology, E. Stones, psychological and pedagogical foundations, development of education system, success, motivation.*

УДК: 316.647.5:378128

**І. С. Тишик**

Кіровоградський державний  
педагогічний університет ім. В. Винниченка

### **МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПЛОЩИНІ КАНОНІЧНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРАТИВУ**

*Актуальність представленої статті визначається багатонаціональністю нашої держави та потребою у підготовці майбутніх істориків на засадах толерантності. У статті досліджено значення, місце та роль канонічного національного українського нарративу у формуванні міжетнічної толерантності майбутніх викладачів історії. На матеріалах анкетування виокремлено конфліктні питання трактування історії України в контексті загальноєвропейської історії. Простежено динаміку формування в студентів-магістрантів етнічних стереотипів на основі канонічного історичного українського нарративу. Доведено тезу про те, що сучасний національний історичний нарратив потребує видозмін і доопрацювань.*

**Ключові слова:** *міжетнічна толерантність майбутнього викладача історії, етнічний стереотип, канонічний національний український історичний нарратив, толерантний викладач історії.*

**Постановка проблеми.** Питання підвищеної уваги до деяких аспектів висвітлення національної історії в ті чи інші часи ставала актуальною для більшості країн не лише Європи, а й світу. Формування національного нарративу – закономірна тенденція, яка охопила більшість європейських націй (і українську також) упродовж ХІХ – поч. ХХ ст., тобто в епоху становлення та легітимізації національних держав.

На рубежі ХХ – ХХІ ст. в Україні розпочалися дискусії щодо змісту історичної освіти, зокрема щодо її надмірної «націоналізації». Природньо, що в жовтні 2001-го року було ухвалено рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії в ХХІ ст. у Європі». Зокрема, в рекомендаціях ішлося про посилення «взаємного порозуміння й довіри між народами, через запровадження шкільних програм вивчення історії, які спрямовані на усунення упереджень і підкреслення позитивного

взаємовпливу різних країн, релігій та ідей у процесі історичного розвитку Європи», країни Євросоюзу повинні дотримуватися певних спільних принципів у викладанні історії, які є недопустимими з маніпуляціями та фальсифікаціями ідеологічного змісту [8]. Вищезазначений документ виступив поштовхом для істориків, педагогів, методистів для подальшого розвитку міжетнічної толерантності та критичного переосмислення національного нарративу.

Таким чином, розв'язання цих питань набувало актуального характеру й зацікавленості не лише в державних установах, а й у таких громадських організаціях, як: Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», Європейська дослідницька асоціація, Всеукраїнська спілка викладачів суспільних дисциплін та громадянської освіти, Благодійний фонд «Перше вересня», Міжнародний фонд «Відродження».

Глобалізація європейського простору в останні десятиліття породила дискус у питаннях викладу історії. Адже з одного боку нагальним завданням таких країн, як Україна, Сербія, Чорногорія стає відродження національної культури та історичної пам'яті, а з іншого – з огляду на багатоетнічність зазначених країн, значного впливу набуває ідея толерантності та співпраці різних народів у розбудові держави.

**Аналіз актуальних досліджень.** Концептуалізацією змісту національного нарративу та його місцем в освіті займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. У світовій науці поняття «нарративу» досліджували Б. Андерсон, К. Галлагер, А. Мегіл та Є. Сміт. Підходи, концепції та реалізація національного нарративу в українській історії висвітлені в працях таких визначних істориків, як: Г. Касьянов, А. Колодій, О. Толочко, Н. Яковенко та ін. Разом із тим, незважаючи на значну увагу науковців, політиків, громадських і міжнародних організацій, питання співвідношення концепції національного нарративу і місця в ньому національних меншин в Україні залишилося «відкритим» і потребує подальшого розв'язання.

Саме поняття «національного нарративу» для України є дискусійним, оскільки передбачає пріоритетність «титальної» нації в історії держави, а Україна, як відомо, є багатонаціональною країною, і у творенні її історичної спадщини безперечно приймали участь всі етнічні спільноти, які проживали і живуть на її території протягом століть.

**Метою статті** є визначення рівня сформованості в майбутніх істориків розуміння того, що народи України (поляки, євреї, кримські татари, росіяни та ін.) є частиною українського національного нарративу.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття «національної історії» в більшості європейських країн починає формуватися у XIX ст. Саме тоді й

виникає поділ націй на «історичні» та «неісторичні», головним критерієм якого є існування власної держави та титульної нації. Науковці (історики, фольклористи, етнографи) мали відшукати все, що допомогло б народу відчути власну приналежність до певної спільноти. Таким чином, національний нарратив стає своєрідним «посвідченням» певної нації, тобто історія стає інструментом формування громадянської свідомості. За таких умов історична наука ґрунтується не на фактологічних матеріалах, а на ідеологічно-емоційних метафорах [6, 7].

Реалізація вищезазначеного в історичній науці можлива в площині національного нарративу. Тут доцільно констатувати той факт, що серед науковців існує декілька підходів щодо оцінки ролі національного нарративу в державотворенні. Перший із них полягає в запереченні наукового значення нарративу на тій підставі, що в реконструкції історичного матеріалу він послуговується засобами інформаційного середовища, а отже, ігнорує специфіку дослідницької діяльності історика. У зв'язку з цим пропонується замінити це поняття термінами «історико-описова теорія», «розповідна теорія» тощо. Другим поглядом на феномен нарративу є його тлумачення як єдиного та унікального засобу адекватного пояснення історико-культурної специфіки людського буття. Такий підхід умотивований очевидним фактом: через традиції та цінності культури ми отримуємо або самі створюємо історичні кліше. За третього підходу, гносеологічні аспекти нарративу розглядаються як доповнювальні до наукових форм пізнання. Як відомо, сюжети в літературі та мистецтві в зображенні історичних подій характеризуються такою глибиною і точністю, що не поступаються науковим поясненням [7, 28].

У нашому дослідженні під національним нарративом ми розуміємо комплекс історичних уявлень, фактографічних схем та стандартних (канонічних) інтерпретацій минулого.

Започаткував поняття українського національного нарративу М. Грушевський. Його проект національного нарративу передбачав єдність трьох взаємно пов'язаних базових компонентів:

- просторового (творення «карти нації», окреслення її фізико-географічних та етнографічних кордонів);
- часового (творення історії, уявлень про наявність нації в часі);
- мовно-лінгвістичного (кодифікація, стандартизація, упорядкування мови на основі одного чи кількох споріднених діалектів і перетворення її на мову високої культури, літератури, освіти, преси [4, 8].

Тобто, на початку ХХ століття основним завданням українського нарративу було наведення доказів та фактів існування нації. В радянський

період української історії національний наратив трансформується в радянський, який, по суті, втрачається в спільній історії народів СРСР. У первинному ж вигляді він зберігається лише в середовищі української діаспори і повертається на материкову Україну лише у 80-х роках ХХ століття, коли в часи «перебудови» стає модним викриття так званих «білих плям» в історії [4, 10] .

В епоху незалежності національний наратив стає показником громадянства, законності існування самостійної держави. Але вже під час конгресу Міжнародної асоціації українців (1993 р.), присвяченого формуванню української нації спалахнула дискусія між прихильниками «автохтонного» походження української нації з давніх часів і модерністами, які доводили зародження української нації в модерну добу [10].

Як зазначають відомі українські історики О. П. Толочко та Г. В. Касьянов, будь-який національний наратив (і український у тому числі), виконує функцію ідеологічного інструменту в руках влади [6, 8]. Дана теза була підтверджена нами при аналізі матеріалів інтернет-форумів де обговорювалися так звані «суперечливі» питання української історії. Дискусії на форумах у першу чергу започатковувалися в площині ідеології та політики. Так, у 2010–2011рр. фактично з ініціативи міністра освіти і науки Д. Табачника були внесені текстуальні зміни до підручника з історії України, причому саме ідеологічного характеру [3].

Канонічний національний наратив, ґрунтуючись на історії титульної нації, лишає поза межами етнічні, мовні та релігійні меншини. Його існування в такому вигляді породжує конфліктні ситуації як у середині країни (між так званою титульною нацією та національними групами, які опиняються на узбіччі національної історії), так і поза межами держави (між націями сусідніх держав). Сучасні статистичні дані свідчать, що поряд з «давніми» етнічними спільнотами (поляками, росіянами, кримськими татарами, болгарами, молдаванами) в Україні невпинно зростає кількість мігрантів з Кавказу, Азійських країн та Африки.

Так, наприклад, за порівняльними даними переписів 1989 та 2001 рр. кількість азербайджанців в Україні збільшилася на 20% (45,2 тис.); чисельність грузинів та корейців зросла у півтора рази (відповідно 34,2 та 12,7 тис.); вірмен – у 1,8 рази (99,9 тис.). Особливо високими були показники зростання взагалі нетипових для України етносів. Наприклад, у 9 разів зросла кількість курдів (2 тис.); у 8 разів – в'єтнамців (3,9 тис.) та представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів – арабів. На тлі такої динаміки «рекордсменами» виявилися турки: у 2001 р. їх було в Україні в 35 разів більше, ніж у 1989 р. (9,2 тис.) [5, 128].

Тож, для української освіти виховання власної культурної ідентичності не повинно перетворюватися на ксенофобію по відношенню до носіїв інших форм культурної та мовної ідентичності. Досягти етнічного, релігійного, культурного діалогу можна різними способами, і при цьому подолання стереотипів посідає чи не найперше місце. Характерною ознакою стереотипів є те, що вони в більшості випадків є перебільшеними. Психологи стверджують, що подолання стереотипів у людей похилого віку відбувається значно важче, ніж у молоді.

Проведене нами опитування студентів-магістрантів таких вишів України, як Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича та Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (всього 73 осіб) дає змогу констатувати, що в молодіжному середовищі саме існування стереотипів щодо інших етнічних груп частково визначають ставлення молоді і бажання/небажання співпрацювати з представниками різних культур на території нашої держави. Наведемо деякі вислови та приклади міркувань майбутніх викладачів історії:

- євреї хитрі та зрадливі (10% опитаних);
- росіяни зловживають алкогольними напоями (15% опитаних);
- болгари жадібні (9% опитаних);
- молдавани недолугі та тугодуми (13% опитаних);
- татари наглі (8% опитаних);
- поляки зверхні (5% опитаних).

Також привернуло нашу дослідницьку увагу те, що магістрантами були наведені наступні конфліктні приклади міжетнічного протистояння вітчизняної історії, які ґрунтуються саме на існуванні канонічного національного нарративу:

- національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (польсько-україно-єврейське протистояння на етнічному та релігійному ґрунті);
- відносини України з Кримським ханством (українсько-татарський конфлікт на поч. XVII ст.);
- імперська політика російського уряду у XIX ст. та діяльність ОУН-УПА в період Другої Світової війни (російсько-українське протистояння);
- образ єврея в українській історії та літературі майже завжди негативний.

Водночас, студенти майже не навели прикладів міжетнічної співпраці народів, які населяли Україну. А їх було чимало:

– єврейського походження були знатні козацькі роди Боруховичів, Крижанівських, Марковичів; єврейська громада м. Запоріжжя підтримала IV Універсал центральної ради, який проголошував незалежність УНР; в УГА був сформований 2 тис. Жидівський корпус, єврейські громади по всій Україні підтримували українізацію; українського митрополита Андрія Шептицького євреї називають «українським Шиндлером» [4, 89–98];

– стосунки між татарами та українцями теж мали період укладання союзів. Татарська кіннота була значною частиною козацького війська, а кримсько-татарська культура справила величезний вплив на розвиток української культури [4, 72–73];

– в україно-російських відносинах, варто було б згадати про те, що видатні російські науковці (О. Шахматов, Ф. Корш, М. Карєєв) не підтримали виданого в 1876 році антиукраїнського Емського указу; в армії УНР були російські офіцери (О. Греков, М. Юнаков, В. Петров) [4, 60];

– хоча польсько-українська тема і дотепер лишається суперечливою, однак для прикладів співпраці достатньо було б зазначити, що поляками за походженням були такі визначні українські діячі, як: В. Антонович, Т. Рильський, Й. Юркевич. Поляки лишили по собі яскраві будівлі архітектури, які стали надбанням української культурної спадщини [4, 64–70];

– болгарські поселення, які виникли на території сучасної Одеської області, продовжували україно-болгарські зв'язки, започатковані в Середньовіччі. Перший міністр освіти незалежної Болгарії, визначний болгарський мовознавець, ректор Харківського університету Марин Дрінов був уродженцем м. Болграда (Одеська обл.). Яскравим прикладом дружньої співпраці є також праця українського громадського діяча М. Драгоманова в Софіївському університеті [4, 58].

І таких прикладів історія знає чимало, але, на жаль, вони не є складовими компетентності майбутнього викладача історії, тому що на сьогоднішній день цій площині питання не приділяється достатня увага. Так, результати анкетування засвідчують, що в українській історичній науці національний наратив відіграє швидше дезінтегруючу роль, оскільки побутує у формі канонічного наративу М. Грушевського, який був необхідним для початку ХХ століття, але не є бажаним для науки ХХІ століття, оскільки перед сучасними науковцями стоїть завдання не лише сформуванню національну самосвідомість молодого покоління, але й виховати міжетнічну толерантність, без якої неможлива плідна співпраця та мирне співіснування на теренах однієї держави.

**Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.** На сьогодні науковцями зроблені спроби розробки спільних проектів викладу проблемних історичних питань (українсько-польський, українсько-російський підручники з історії), однак поки що вони не мають позитивних результатів. Тож, сучасний національний наратив потребує видозмін та доопрацювань. По-перше, включення історії та культури національних меншин до загальної історії українського народу, усвідомлення того, що історія нації не є витвором лише титульного етносу. По-друге, слід використовувати регіональний підхід при вивченні історичних фактів, оскільки різні регіони України мають різний етнічний склад населення. Доцільним, на нашу думку, буде введення факультативних курсів, які б відображали сучасні етноміграційні, міжкультурні процеси як на території України, так і в країнах ближнього зарубіжжя, адресність яких спрямована на формування в майбутніх викладачів толерантності.

Толерантний викладач історії – це педагог, який не лише висвітлює хід історичних подій, але й на основі прикладів формує міжетнічну толерантність студентів. Викладач повинен володіти різними методами і прийомами, які б допомагали розвивати толерантність у магістрантів, адже саме толерантність є необхідною умовою для мирної співпраці людей різного віку, культурних традицій і поглядів.

Отже, варто сформувати ставлення до історії України, не як до історії конкуренції різних етносів та культур, а як до простору для взаємодії всіх народів сучасної України, толерантного ставлення один до одного. Багатоетнічність має стати не слабкістю, а силою України. Шлях до України у XXI столітті має іти дорогою толерантності та поваги до етнічної історії українського народу загалом, що й повинно знайти відображення в навчальних програмах та планах вишів, які готують майбутніх викладачів історії.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник міжетнічної толерантності / упоряд. Н. Ю. Ротар ; за ред. А. М. Круглашова. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2011. – 232 с.
2. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості / К. Галлагер. – К., 1998. – 47 с.
3. Карплюк К. Переписана історія України. Версія епохи Дмитра Табачника [Електронний ресурс] / К. Карплюк. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/>.
4. Касьянов Г. В. Підручник з історії: проблеми толерантності : методичний посібник для авторів та редакторів видавництва / Г. В. Касьянов, П. Б. Полянський та ін. – Чернівці : Букрек, 2012. – 128 с.
5. Малиновська О. Нові етнічні меншини в Україні як результат міграції (на прикладі турків-месхетинців) / О. Малиновська // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – Вип. 4. – К. : Стило, 2006. – С. 138–139.

6. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4–24.

7. Починок І. Б. Наратив і проблема науковості історичного пізнання (стаття друга) / І. Починок // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 539–540. Філософія. – Чернівці, 2011. – С. 24–30.

8. Рада Європи, Комітет Міністрів. Рекомендація Rec (2001) 15 «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» (Комітетом міністрів на 771-му засіданні заступників міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_729](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_729).

9. Толерантність на уроках історії України : навчальний план і програма спецкурсу з підвищення кваліфікації вчителів історії / Автори: Н. Г. Сірик, І. І. Якушно та ін. – К. ; Ж., 2011. – 32 с.

10. Формування української нації: Історія та інтерпретації : матеріали круглого столу істориків України. – Л., 1995.

11. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Н. Яковенко // Дух і Літера. – 1998. – № 3–4.

## РЕЗЮМЕ

**Тышик И. С.** Межэтническая толерантность в контексте канонического украинского нарратива.

*Актуальность данной статьи определяется многонациональностью нашего государства и потребностью в подготовке будущих историков на принципах толерантности. В статье показано значение, место и роль канонического национального украинского нарратива в формировании этнической толерантности будущих преподавателей истории. На материалах анкетирования выделены конфликтные вопросы трактовки истории Украины в контексте общеевропейской истории. Прослежена динамика формирования у студентов-магистрантов этнических стереотипов на основе канонического исторического украинского нарратива. Доказан тезис о том, что современный национальный исторический нарратив нуждается в доработке и усовершенствовании.*

**Ключевые слова:** толерантность будущего преподавателя истории, этнический стереотип, канонический национальный украинский исторический нарратив, толерантный преподаватель истории.

## SUMMARY

**Tyshyk I.** The interethnic tolerance in the plane of the canonical Ukrainian national narrative.

*Globalization of European area in the past decade has spawned discussions in matters of presentation of history. Because on the one hand the challenge for countries like Ukraine, Serbia, Montenegro becomes a revival of national culture and historical memory, and on the other – in the view of the multi-ethnicity of these countries, a significant effect takes the idea of tolerance and cooperation between different people in the development of the state.*

*The relevance of the presented paper is determined by our multinational state, and the need to prepare future historians on the basis of tolerance.*

*The value of the place and role of the canonical Ukrainian national narrative in the formation of interethnic tolerance of future history teachers is investigated. In materials of the survey of the conflicting interpretations of the history of Ukraine issues in the context of European history are singled out. The dynamics of the formation of students', undergraduates' ethnic stereotypes based on canonical Ukrainian historical narrative are examined.*



*The conducted survey of graduate students of leading universities of Ukraine allows to state that the youth's stereotypes about other ethnic groups partly determine the attitude of the youth and the desire / unwillingness to cooperate with people of different cultures in our country.*

*The thesis that the modern national historical narrative requires modifications and completions is proved. The formation of interethnic tolerance of future history teachers must: include the history and culture of ethnic minorities in the general history of the Ukrainian people, realize that the nation's history is not only a work of the ethnos, use a regional approach in the study of historical facts as well as different regions of Ukraine have different ethnic composition population. It is also appropriate to introduce elective courses that would reflect modern etnomigration, intercultural processes both in Ukraine and in neighboring countries, which is aimed at targeting the formation of future teachers of tolerance.*

*Therefore, it is necessary to form a relationship to the history of Ukraine, not as a history of competition between different ethnic groups and cultures, as well as a space for interaction between all the people of modern Ukraine, tolerance for each other.*

**Key words:** *ethnic tolerance, future teacher of history, ethnic stereotypes, the canonical Ukrainian national historical narrative.*